

En profunditat

L'abandonament escolar en context: algunes reflexions després del Seminari ABJOVES

Aina Tarabini, Alba Castejón, Marta Currán, Clara Fontdevila i Alejandro Montes
Grup de Recerca Globalització, Educació i Polítiques Socials (GEPS-UAB)

1. Introducció

Els dies 12 i 13 de maig del 2016 es va realitzar a la Universitat Autònoma de Barcelona el Seminari Internacional ABJOVES (<http://ABJOVES.es/seminario/>). El seminari, concebut com a acte de cloenda del projecte I+D+i L'abandonament escolar prematur a Espanya: una anàlisi de les decisions, motivacions i estratègies educatives dels joves va comptar amb l'assistència de més de 140 persones que des de diferents institucions –universitats, administracions educatives, centres educatius, etc.– van presentar les seves reflexions i propostes al voltant d'un tema tan pertinent i rellevant com el de l'abandonament escolar prematur (AEP). A Catalunya, l'AEP –que fa referència a la proporció de joves de 18 a 24 anys que no han continuat la seva formació més enllà de l'etapa obligatòria– arriba gairebé al 20% de la població, cosa que suposa un fet inadmissible des d'un punt de vista no tan sols de desenvolupament econòmic i social del país, sinó sobretot des del punt de vista de la justícia i la cohesió social.

Aquest article conté cinc grans lliçons apreses al voltant de l'AEP que pretenen recollir i sistematitzar els debats que van tenir lloc en el marc del Seminari Internacional ABJOVES. Evidentment, aquestes cinc lliçons no cobreixen totes les vessants del tema, ni tenen pretensió d'exhaustivitat, però sí que representen alguns dels aspectes clau vinculats amb la seva conceptualització, explicació i intervenció.

2. L'AEP com una prioritat política des dels àmbits nacional i internacional

Una de les primeres conclusions que es desprenen del Seminari és la centralitat d'aquesta qüestió des del punt de vista no tan sols espanyol, sinó també europeu. Lluny de tractar-se d'una problemàtica específica a certes regions, l'AEP es revela clarament com una qüestió transversal i objecte d'esforços polítics a tots els àmbits, tal com posa de manifest l'abundància de ponències sobre el tema presentades al Seminari.

Fins a una dotzena d'aportacions centrades en polítiques de lluita contra l'AEP, fetes des d'institucions diverses (des d'administracions locals fins a agències europees), van fer evident que l'AEP es dibuixa cada vegada més com una de les prioritats polítiques a tots els nivells.

Val la pena, doncs, destacar que, malgrat les remarcables diferències en matèries econòmica, social i educativa, la majoria dels països europeus s'enfronten d'una forma o altra al repte de l'AEP. La necessitat de combatre aquest fenomen és reconeguda de forma generalitzada i, de fet, constitueix una de les prioritats de la Unió Europea en matèria educativa, tal com reflecteixen l'Estratègia 2020 en educació i formació o el marc de polítiques públiques contra l'AEP. Hi ha un clar consens en la necessitat d'abordar aquesta qüestió i de treballar per la reducció dels índexs d'AEP –que, tot i presentar notables diferències, són sempre vistos com a inacceptables per raó del seu impacte des del punt de vista econòmic i social.

Amb tot, i malgrat el nombre important d'elements compartits, les respostes polítiques envers l'AEP disten de ser homogènies. Dins el mateix Estat espanyol hi conviuen propostes i aproximacions polítiques notablement diferents, tal com reflecteixen les aportacions al Seminari per part de diferents administracions autonòmiques i locals. Alhora, l'èxit desigual d'aquestes intervencions evidencia la necessitat de seguir estudiant de prop la diversitat d'experiències d'intervenció pública –per captar no tan sols què funciona, sinó per què, com i amb quines condicions. Així mateix, en l'àmbit europeu, la diversitat de respostes polítiques està també a l'ordre del dia. Si bé el Grup de Treball Temàtic organitzat des de la Comissió Europea planteja una sèrie de recomanacions comunes, la selecció d'aquestes corre a càrrec de les diferents administracions educatives nacionals, regionals i municipals. Encara més, aquestes s'encarreguen alhora de reinterpretar aquestes propostes, que són readaptades a la realitat local.

En conseqüència, el ventall de respostes polítiques és notablement variat, posa en joc diferents concepcions de l'èxit escolar, i aposta per eines polítiques d'índole diversa –des de la prevenció a la compensació, incloent-hi la intervenció directa. En aquest sentit, i tant en l'àmbit espanyol com en l'europeu, no tan sols conviuen diferents respostes envers l'AEP, sinó també múltiples interpretacions d'aquest fenomen, i diferents motivacions per a l'adopció de polítiques de lluita contra l'AEP. En qualsevol cas, però, aquesta diversitat parteix sempre d'un consens general de base: precisament perquè aquesta és una problemàtica d'abast generalitzat; la resposta política s'ha estès també a tots els nivells i ha esdevingut un punt d'acord inequívoc entre actors educatius de tota categoria.

3. La importància del context local en la lluita contra l'AEP

El Seminari ABJOVES no tan sols va demostrar la importància que ha adquirit la lluita contra l'AEP en les polítiques nacionals i internacionals, sinó que alhora va subratllar l'absoluta centralitat que tenen els governs locals en la consecució d'aquesta fita. En particular, el panel organitzat per l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona "Ciutats orientadores, pràctiques locals de referència per a reduir l'abandonament escolar prematur" va posar de manifest que és precisament des de l'escala local on es pot donar una resposta més sistemàtica al repte de l'AEP. Des del territori és on millor es pot diagnosticar la realitat de l'AEP i des d'on es poden posar en funcionament, de manera coordinada, tots aquells recursos i serveis de proximitat que facin front a les necessitats de prevenció, intervenció i compensació de l'abandonament. De fet, la consecució de l'èxit escolar per a tothom implica, inevitablement, un treball de proximitat i en xarxa que compti amb una gran diversitat d'actors: joves, famílies, escoles, serveis socials i la mateixa Administració; tots són espais cabdals per a una acció coordinada al voltant de l'AEP. Així doncs, el factor proximitat que aporta l'Administració local té un paper cabdal en l'articulació d'accions socioeducatives en el territori que abordin els riscos de fracàs i abandonament escolars des d'una vessant àmplia, integral i intersectorial. Bons exemples del rol dels governs locals en aquest àmbit són els plans d'acompanyament a l'escolaritat, les escoles municipals de persones adultes, els projectes de transició escola treball o els plans educatius locals. Tots són il·lustracions clares del compromís que pot tenir el món local en el desplegament de polítiques per combatre l'abandonament escolar.

És més, el Seminari ABJOVES també va posar de manifest que el reconeixement del context és fonamental per garantir l'èxit de qualsevol acció encaminada a reduir l'AEP. Les particularitats de l'abandonament escolar varien clarament en funció de les característiques territorials. L'oferta educativa de cada territori, els nivells de pobresa, atur o desigualtat social, l'estructura del mercat laboral, la presència de diferents serveis socioeducatius o les prioritats polítiques de les mateixes administracions locals són, entre d'altres, elements clau per entendre la realitat de l'AEP i per planificar-hi qualsevol solució. No hi ha, doncs, cap solució única o universal a l'AEP; no hi ha cap política o programa que pugui tenir èxit sense reconèixer les particularitats del context on es vol adreçar.

4. El rol dels centres educatius i el professorat

Si bé l'AEP és un fenomen complex i multicausal, el rol que tenen les institucions educatives i els professionals de l'educació en els processos d'abandonament i continuïtat formativa és altament rellevant. Precisament, en el marc del Seminari ABJOVES, s'hi van presentar nombroses contribucions en aquesta línia temàtica on es va poder copsar la vigència d'analitzar el fenomen de l'AEP des d'aquesta perspectiva. Les aportacions es van centrar a explorar el rol de les institucions educatives (centres d'educació reglada a diferents nivells, centres de formació no reglada, etc.) en relació amb els processos d'èxit, fracàs o abandonament escolars.

En les aportacions fetes durant el Seminari, es van treballar una gran diversitat de dimensions que contribueixen a explicar el paper clau que porten a terme els centres educatius en aquest àmbit: els mecanismes de suport i acompanyament als i les joves, els dispositius d'atenció a la diversitat, la cultura escolar, les expectatives docents o les actuacions de col·laboració entre els centres, l'Administració educativa i les entitats del territori. La presència d'investigadors, de professionals de centres educatius en actiu i de membres de les administracions educatives va enriquir el debat i va permetre contrastar les diferents perspectives d'anàlisi i reflexió.

Les contribucions presentades van confirmar que les institucions educatives no són agents neutrals en els processos d'abandonament, èxit o fracàs educatiu. Ans al contrari, les seves intervencions, els seus models d'organització, les seves pràctiques culturals i les seves formes de relació poden tenir una incidència cabdal en les diferents esferes que expliquen les trajectòries educatives dels i les joves. La majoria de contribucions van analitzar els processos educatius i el paper dels centres en relació amb les desigualtats socials, i van posar de manifest que els i les joves que es troben en situacions de vulnerabilitat presenten un risc més elevat d'abandonament o fracàs, però, alhora, mostren que és possible desenvolupar dinàmiques i mecanismes institucionals que redueixin aquest risc. Si bé les desigualtats educatives es poden explicar parcialment per les accions o omissions de les institucions, també es va posar de manifest la necessitat de garantir unes condicions mínimes (professionals i recursos suficients, suport de l'Administració, polítiques globals de lluita contra les desigualtats, etc.) per reduir les desigualtats que es reproduïxen, o fins i tot es generen, a l'interior del nostre sistema educatiu.

En definitiva, les contribucions presentades van corroborar que les institucions educatives tenen un paper clau en els processos d'abandonament i continuïtat formativa, i esdevenen agents clau en la garantia de les condicions necessàries per vincular els i les joves en el seu procés educatiu.

5. La diversitat d'experiències, vivències i tipologies d'AEP

Un altre dels eixos centrals que va guiar el Seminari ABJOVES va ser el de les experiències i les vivències d'èxit, fracàs o abandonament escolar prematur des de la perspectiva subjectiva dels mateixos estudiants. Des de diverses aproximacions teòriques i metodològiques i per part d'una pluralitat d'actors vinculats a l'àmbit educatiu (universitats, entitats i fundacions, administracions educatives i sindicats) es va crear un interessant i fructífer debat al voltant de les característiques que expliquen els processos d'èxit, fracàs o abandonament escolar des de la vivència dels mateixos joves.

Un dels elements comuns en les diverses comunicacions que es van presentar va ser el fet d'analitzar la interacció entre els diferents factors individuals, familiars, escolars i de tipus estructural per explorar l'experiència escolar quotidiana dels joves. En aquest sentit, és imprescindible tenir en compte que la diversitat d'experiències i vivències al llarg del procés escolar no es poden entendre sense tenir en compte la classe social, el gènere, l'origen de procedència o l'ètnia dels joves. La recerca presenta clares mostres de les desiguals oportunitats educatives que experimenten els joves en funció del seu origen social. Des del punt de vista de l'AEP, les dades mostren que hi ha més proporció de nois, de nivell socioeconòmic baix, d'origen migrat i provinents de minories ètniques que abandonen els estudis prematurament.

Una de les conclusions principals del debat que va sorgir a partir del Seminari ABJOVES és la importància de tenir en compte els elements expressius que expliquen com els joves experimenten el seu procés educatiu i quin significat hi donen. Parlar de factors expressius implica tenir en compte com els joves se senten en el seu dia a dia a l'institut, és a dir, si se'l senten com un espai familiar i pròxim, el tipus de relació que tenen amb el professorat i amb la resta de companys i companyes, el grau de confiança que tenen en les seves capacitats i com s'autoperceben com a alumnes. Tots aquests elements són fonamentals per entendre el grau de vinculació dels joves amb l'institut i amb el seu procés educatiu, i tenen un efecte clar en la configuració d'expectatives i en les decisions de continuïtat formativa o abandonament escolar.

Per tant, és imprescindible que els professionals en l'àmbit educatiu ens esmercem a aconseguir que tot el conjunt de l'alumnat, i especialment aquell que experimenta més distància amb la institució escolar, tingui els elements necessaris per poder construir un projecte de vida i establir unes relacions de confiança que donin sentit al seu pas per l'escola.

6. La importància de les segones oportunitats

La cinquena i última lliçó aplegada al Seminari ABJOVES fa referència al concepte de segona oportunitat. Aquest concepte marca una aposta clara per la integració socioeducativa dels joves amb alta vulnerabilitat social, ja sigui els que romanen fora del sistema educatiu o els que es troben amb un alt risc d'abandonar-lo sense finalitzar l'escolaritat obligatòria. El model d'escola de segona oportunitat es basa en una proposta educativa innovadora basada en l'acompanyament subjectiu de l'alumnat, la individualització i la personalització del tracte i uns recorreguts formatius llargs i flexibles basats en l'alternança entre la formació i el treball.

En aquest sentit, els i les professionals de les escoles de segona oportunitat presents al Seminari ABJOVES van posar de manifest el doble objectiu que s'amaga darrere de la idea de segona oportunitat educativa. D'una banda, hi ha l'objectiu explícit de generar un espai pont, de trànsit i preparació, cap a la integració formativa i laboral dels joves, ja sigui facilitant el retorn al sistema educatiu formal en qualsevol de les seves modalitats o orientant els joves cap a l'accés al mercat laboral (amb la màxima qualitat professional possible). En segon lloc, hi ha l'objectiu de dignificació de les trajectòries educatives i socials dels joves, i la creació d'un espai on siguin atesos i escoltats, del qual sentin que en formen part, i que, per tant, permeti generar i consolidar no tan sols noves oportunitats educatives i formatives, sinó també noves expectatives i horitzons vitals.

De fet, el Seminari ABJOVES va acollir una sessió de debat dedicada exclusivament a la presentació i l'explicació de la Red Española de Escuelas de Segunda Oportunidad (EO2). L'EO2, creada l'any 2006, aplega de moment sis entitats: la Fundació Adsis (País Basc), la Fundació El Llindar (Catalunya), la Fundació Federico Ozanam (Aragó), la Peñaskal Cooperativa (País Basc), la Fundació Proyecto Don Bosco (Andalusia) i la Fundació Tomillo (Comunitat de Madrid). El seu objectiu és consolidar un model comú d'escola de segona oportunitat, impulsar el seu reconeixement oficial i garantir el desenvolupament i la sostenibilitat. I és que els mecanismes de segona oportunitat continuen sent encara dèbils i escassament desenvolupats, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat. Apostar per aquest model és, doncs, una tasca clau d'un marc integral de lluita contra l'AEP.

7. Conclusions

Tanquem, doncs, el Seminari i el Projecte ABJOVES amb nombroses lliçons apreses al voltant de l'AEP. Són lliçons apreses gràcies al treball conjunt amb joves, mestres, tècnics de l'Administració educativa, investigadors i molts altres agents socioeducatius ocupats i preocupats per avançar en la configuració d'un món més just que obri oportunitats d'èxit educatiu per a tothom.